

Андрій В'ялець,
заступник генерального директора
Національного історико-архітектурного музею
«Київська фортеця»

МІННІ СПОРУДИ МОГИЛІВ-ЯМПІЛЬСЬКОГО УКРІПЛЕНОГО РАЙОНУ

У статті проаналізовані деякі аспекти будівництва Могилів-Ямпільського укріпленого району. Дана характеристика мінним спорудам, історії їх будівництва та бойового використання. Окремо розглянуті легенди, пов'язані з цими мінними спорудами.

Ключові слова: Могилів-Ямпільський укріплений район, лінія Сталіна, Дністер, довгочасна фортифікація, мінна споруда, гарнізон, укріплення, кордон.

Захист власних кордонів є невід'ємним і чи не головним обов'язком кожної держави. Сьогодні, коли на сході нашої держави не перший рік йде повноцінна війна, особливо актуальним постає питання зміцнення власних кордонів засобами довгочасної фортифікації. Нажаль, у повоєнні роки, а особливо за часів незалежності України, мало хто переймався питаннями укріплення кордонів саме засобами довгочасної фортифікації. Вважалося, що це надто затратна та малоефективна робота. Але реальність виявилась іншою. Для того щоб зрозуміти, якими саме засобами необхідно укріплювати кордони в сучасних умовах, необхідно згадати про те, як це робили попередники, що було прогресивним, а яких припустились помилок. Тому в цій статті буде розглянуто питання спорудження мінних споруд в Могилів-Ямпільському укріпленому районі (далі – МЯУР), що став залізобетонним щитом на берегах Дністра проти навали окупантів у 1941 році.

Історія будівництва МЯУР

Могилів-Ямпільський УР, протяжністю по фронту 180 км, розташований на подільській ділянці Південно-Західного оперативного напрямку. Сусідом на правому фланзі був Летичівський УР, на лівому Рибницький УР. Разом ці та інші укріплені райони, побудовані на початку 30-х рр., утворювали так звану «Лінію Сталіна», що простягалась вдовж західного кордону СРСР від Балтійського до Чорного моря. Передній край головної смуги оборони МЯУР проходив по річкам Дністер та Жван, вдало використовуючи унікальний рельєф місцевості. З одного боку, це позбавляло можливості влаштувати перед переднім краєм УР смугу забезпечення, але надавало іншу перевагу – танко-небезпечні ділянки були практично відсутніми.

16 квітня 1931 року директивою Начальника штабу РСЧА №053171 командуючому військами Українського військового округу Якіру було наказано на протязі 1931-32 років збудувати п'ять укріплених районів (Коростенський, Летичівський, Могилів-Ямпільський, Рибницький і Тираспольський), в тому числі і Могилів-Подільськ-Ямпільський. Задача – «Могилів-Подільськ-Ямпільський укріплений район замикає шляхи з Північної Бессарабії на фланг і тил польської дільниці Південно-Західного фронту» [1, арк. 3]. Наказом РВР СРСР №007 від 23 квітня 1931г. рекогносцировка укріпрайону, тактичне і інженерне оформлення покладено на комендантів укріпрайонів. Оборонна комісія при РВР СРСР, оглянувши Могилів-Ямпільський район, встановила передній край по річці Дністер від с. Лядова до с. Грушка (протокол №4 від 18.5.1931). А вже 27 травня 1931 року РВР СРСР затвердила запропоновану комісією конфігурацію МЯУР, але з деякими змінами. 31 травня, директивою №Ц/3001 Якіра, тодішньому коменданту МЯУР Давидовському надані вказівки по складанню остаточного тактико-інженерного рішення. На підставі цих вказівок комендантом Давидовським було представлено на карті тактико-інженерне рішення: правий фланг у с. Бернашівка, лівий у с. Велика Косниця. Відсічна позиція довгочасними спорудами по р. Жван. Це рішення було затверджено Директивою від 30 червня №053232/СС, за спільними підписами Начальника штабу РСЧА Єгорова і Якіра з невеликими змінами і скороченнями. Таким чином, директива Начальника штабу РККА №053232/СС що визначила конфігурацію УР з переднім краєм по р. Дністер від с. Бернашівка до с. В. Косниця, відсічною позицією довгочасних споруд по східному берегу р.Жван в районі Муровані Курилівці, є документом, що остаточно затвердив тактико-інженерне рішення. [1, арк. 5].

Основні роботи зі зведення Могилів-Ямпільського УР поділялися на чотири періоди: підготовчий – рекогносцировка, відчуження земель, заготівля матеріалів, будівництво складів, житла для робочих, доставка матеріалів на ділянки і до місця робіт; початковий – викопування котлованів, обладнання бетонних заводів, обладнання каркасів та підготовка арматури; виконавчий – набивка залізобетонних споруд; оздоблювальний (поділявся на 7-8 циклів і більше, відповідно до окремих технологічних процесів, що дозволяло більш

раціонально організувати роботу з будівництва довгочасних вогневих споруд). Під час проведення циклів здійснювалися розпалубка, обсіпка ґрунтом, дренаж, внутрішні оздоблювальні роботи, встановлення допоміжного обладнання, монтаж озброєння.

З урахуванням того, що головна смуга укріплень МЯУР проходила вздовж лінії державного кордону, будівництво оборонних споруд планувалось і здійснювалось у суворій державній таємниці. Роботи проводилися за спеціальним графіком, як правило уночі. Працювати на оборонних спорудах дозволяли винятково працівникам управління будівництва, військовослужбовцям-саперам і мобілізованому на будівельні роботи та добре перевіреному місцевому партійному і комсомольському активу. Суворо заборонялось голосно розмовляти, палити цигарки або іншим чином порушувати світло та шумо-маскування. Навкруги будівельного майданчика виставлялись наряди прикордонників [2].

Основний план 1931 р. та додатковий план 1932 р. передбачав будівництво 300 довгочасних споруд загальною кубатурою 36185 м³ і 2420 погонних метрів мінних споруд (директива інспектора інженерних військ РСЧА Петіна від 12.07.1931 №0267, директива Лапіна від 29.07.1932 №300356/в). Фактично побудовано 299 споруд (включаючи і оголовки мінних систем), в які укладено 38225 м³ залізобетону та 24 міни з загальною довжиною галерей і карманів 3421 пог. м. Всього витрачено на міни 1725475 руб. (станом на 1.1.1937 р.) [1, арк. 10]. Загальна вартість УР складала на той період 14274126 руб. 42 коп. [3]. Слід зазначити, що починаючи з 1933 по 1936 рр. витрати на будівництво були вкрай обмежені, тому воно було майже законсервоване. Не проводились в необхідних обсягах навіть роботи, безпосередньо пов'язані з бойовою спроможністю УР (особливо це стосувалось мінних систем) [1, арк. 10].

Будівництво окремих вогневих споруд та вдосконалення існуючих продовжувалось аж до 1941 року, коли УР прийняв на себе ворожий удар. Нових мінних споруд у цей період не будувалось, тому споруди проєктів кінця 30-х – початку 40-х років не є предметом дослідження цієї статті.

Отже, з 299 довгочасних вогневих споруд, побудованих протягом 1931-1933 рр., 24 – це мінні споруди, що мали в своєму складі 16 (з 18) артилерійських напівкапонірів. Слід зазначити, що деякі споруди бетонувались ще до затвердження їх проєктів. Це стало можливим через відсутність чітко продуманої системи виконання, проходження та затвердження ескізних проєктів. [1, арк. 7]. Згідно висновків комісії 1937 року, що ознайомлювалась зі станом проєктних робіт при будівництві УР, така постановка технічного проєктування створювались умови для низької якості проєктного матеріалу. [1, арк. 8]. Для складних мінних систем («Серебря» (№86(а-г), «Островецька група» №112а-в), «Шпіль» (№136)) тактико-технічних вимог у справах комісії взагалі не знайдено й проєкти (плани) цих систем ніким не підписані. По доповіді начальника інженерів МЯУР Іванова, «накреслення в плані мін, було дуже часто випадковим й нічим не обумовленим. Як наслідок відсутності тактико-технічних вимог, підземне господарства до теперішнього часу (1937 р.) не приведено в бойову готовність» [1, арк. 8].

Головні особливості МЯУР:

- найбільша з усіх радянських УР кількість мінних споруд – 24 шт.;
- майже повна відсутність передпілля, що зумовлене розташуванням головної лінії оборони по берегу річок Дністер та Жван;
- наявність найбільшої на Європейській території СРСР мінної групи («Серебряська міна» №86 а-г має загальну довжину потерн і карманів 905,5 м) (рис. 1);
- до сьогодні цілими дійшли лічені споруди, бо переважна кількість знищена радянськими, німецькими та румунськими військами.

Типи мінних споруд

Головним завданням військових інженерів у той період було максимально зменшити габарити бойових споруд. Але для тривалої та ефективної оборони, крім зброї, була потрібна велика кількість допоміжного устаткування, що забезпечувало умови для ведення такої оборони. Ідея залишити на поверхні тільки бойові каземати, а все інше сховати під землею, і лягла в основу концепції будівництва мінних споруд. Цей шлях значно здорожував споруду, але давав можливість створити більші запаси боєприпасів та харчів, забезпечити гарнізону вищий ступінь безпеки та створити йому більш комфортні умови для відпочинку і бойової роботи. Все це у свою чергу значно підвищувало автономність та стійкість ведення оборони гарнізоном споруди.

Отже, що таке мінна система. Міна – це один або декілька поєднаних між собою бойових оголовоків, що мають підземну частину, заглиблену на 8-12 м (рис. 2). Назва «міна» вказує на спосіб спорудження – викопування підземних галерей, які так історично називались. За призначенням міни поділяються на бойові та командно-спостережні (№84 д, 138, 250 в). За типами поділяються на:

- малі, що мають тільки один бойовий оголовок, поєднаний шахтою з підземною частиною (№№84, 86-д, 100, 110, 138, 200, 208 а, 250 в, 266 а, 268 а, 400 а, 416 а, 450 а, 450 б, 464, 475, 484, 500, 502, 606). Цей тип найбільш поширений в МЯУР;
- середні, до складу яких входять не більше двох оголовків, як правило артилерійський та кулеметний (№№208 а, б; 266 а, в);
- складні, або великі мінні групи, до складу яких входять більше, ніж 2 бойових оголовків (три 112 а, б, в (Будьонівська гірка, або Острівецька група); чотири 86 а, б, в, г (Серебрійська міна). Остання має загальну довжину коридорів і карманів близько 1 км, і є найбільшою мінною системою на Європейській території колишнього Радянського Союзу).

Будівництво мін велось закритим, шахтним способом, після чого здійснювалось укріплення та облицювання внутрішніх об'ємів залізобетоном. На цьому-ж етапі здійснювалось встановлення і монтаж великогабаритного устаткування всередині міни. Після спорудження міни будувалась її оголовок, технологічні пройми та шахти закривались. При цьому внутрішні оздоблювальні роботи могли тривати.

Конструктивно міна складалась з бойового оголовку, підземної частини та шахти, що їх поєднувала. Єдиний виняток – це бойовий оголовок №112-В Бронницької міни, поєднаний з підземною частиною потерною в одному рівні (рис. 2). Середні та великі, а в деяких випадках і малі мінні системи мали вхідні блоки. Вхідні блоки складались з основного та запасного входу. Основний вхід прикривався протиштурмовою ґратчастою решіткою та оснащувався амбразурою захисту входу для стрільби з ручного кулемету (РЗ-31). Запасний вихід прикривався тільки протиштурмовою ґратчастою решіткою. У деяких випадках вхідний блок мав тільки один вхід. Артилерійські напівкапоніри мали вхід через бойовий оголовок. У середніх та великих мінних системах, крім вхідного блоку, існувала можливість потрапити всередину також через бойовий оголовок (Серебрійська, Бронницька та Ямпільська міни).

Підземна частина (рис. 3) являє собою галерею (у випадку малих мін, з одним оголовком) чи мережу галерей, по обидві боки яких розташовані кармани (кімнати) відповідного цільового призначення. У деяких мінних системах ці галереї планувалось використовувати як укриття для польового заповнення. У залежності від типу мінної системи була і кількість та призначення окремих казематів.

У підземній частині мін першого типу розміщувались:

- приміщення силової установки, яке вмещало: силовий бензиновий агрегат АЛ-12/2 з генератором; вентилятори КП-4В для відсосу СО і СО₂ продуктивністю 75 м³/год.; верстак; ящик з набором слюсарного інструменту та майна; комплект інженерного майна: лопати, кіркомотиги, сокира, ломи;
- приміщення для фільтрів і вентиляції, в якому розташовувались фільтрові колонки ФПУ-360, продуктивністю до 360 м³/год. очищеного повітря, та вентилятори системи Фарко (продуктивністю кожен до 3600 м³/год.) з електромотором та ін. системи;
- кімната зв'язку;
- приміщення для відпочинку особового складу, які оснащувались двоповерховими нарами, системою опалення, вентиляції та освітлення;
- складські приміщення (продуктовий, центральний та розхідний для боєприпасів, речового майна та ін.);
- санвузол, який розміщувався в кінці центрального коридору, мав умивальник, унітаз та пісуар. В ОПК №450 а з санвузла був влаштований аварійний вихід, що вів у тил і закінчувався окремою шахтою (рис. 3).

У деяких спорудах, крім того, були влаштовані окремі приміщення для водозабірних свердловин.

В якості аварійних виходів з нижнього рівня використовувались шахти для забору повітря, які оснащувались скоб-трапом.

Зв'язок з оголовком здійснювався через спеціальну шахту, в якій розташовувався підйомник для боєприпасів та скоб-трап для особового складу. Також всередині цієї шахти проходили інші комунікації (електричні та кабелі зв'язку, повітряні коробка тощо).

Освітлення та електричне живлення здійснювалось від генераторів електричного струму ПН-45, що приводився в дію двигуном АЛ-12/2. Освітлення було двох видів: постійне та чергове.

Опалення приміщень здійснювалось за рахунок відбору тепла з системи охолодження двигуна генератора та наступної подачі теплоносія в систему опалення міни (у батареї).

У мінних системах більших типів, крім зазначених вище приміщень, розташовувались:

- приміщення санітарної частини;
- приміщення кухні;
- приміщення столової;

- приміщення котельної, адже потужності тільки двигуна генератора для опалення великого об'єму повітря було вже недостатньо;
- санвузли в таких мінах, це окремі кімнати на декілька унітазів та декілька умивальників. У Серебрійській мінній групі їх декілька.

Також слід зазначити, що приміщення фільтрів та кімната для боєприпасів (розхідний склад) були влаштовані біля кожного оголовку великих мінних систем.

Головною ударною чи вогневою силою мінних груп були бойові оголовки, артилерійські чи кулеметні.

Артилерійський оголовок (рис. 4) – це напівкапонір, побудований в категорії стійкості М1, мав на озброєнні дві 76,2 мм казематні гармати зразка 1902 р., встановлених на казематних лафетах зразка 1932 р. виробництва Путилівського заводу. Гармата, через кульову маску, кріпилась у вертикальній броньованій плиті, що складалася з двох скріплених між собою половин товщиною 30 мм. При цьому за межами каземату залишались жерло ствола та відкатник, які жодним чином не прикривались від ураження осколками та снарядами під час ведення вогню. З метою запобігання пошкодження цих елементів при обстрілі, амбразура закривалась 20-мм броньованим щитом, який з середини піднімався й опускався за допомогою спеціального пристрою та сталевих тросів, пропущених через спеціальні трубки та два металеві блоки Модерса, що розташовувались по обидва боки від амбразури, трохи вище неї. Саме ці троси та місця їх кріплення до бронещита були дуже вразливими елементами конструкції та нерідко відігравали фатальну роль при штурмі ДОТ. Кожна гармата мала боєкомплект, що складався з 300 снарядів. Снаряди були двох типів: фугасні та шрапнельні.

Внутрішнє устаткування приміщення напівкапоніру складалося (рис. 5):

Два бойових каземати (1). У кожному казематі розташовувались (крім гармат на лафетах): стелажі для 100-120 снарядів, що мають зберігатись при гарматі; поглинальний колодязь для стріляних гільз з відсосу вентиляцією та металевою корзиною; прилади вентиляції, опалення, освітлення, боротьби з ОР, переговорні труби, сигналізація та ін. Приміщення коменданта (2) з перископом, телефоном, радіостанцією, переговорними трубками, відкидним столиком та стільцем. Вхід у шахту здійснювався, як правило, також з цього приміщення. За бойовими казематами та приміщенням коменданта існували окремі невеликі приміщення-склади (3). Частина оголовків мала вхід (4), прикритий колінчастим «сквозником». Вхід у «сквозник» закривався протиштурмовою решіткою, а всередині знаходились відкидні стільці для вартових. З боку входу, відразу за вхідними бронедверима, розташовувався дегазаційний тамбур (5), що слугував одночасно складом боєприпасів. Оборона входу здійснювалась через спеціальну амбразуру (6) з приміщення бойового каземату або дегазаційного тамбуру. Зовні вхід додатково прикривався бетонованим двориком з галереєю (7), що вела до найближчої гарматної амбразури. З двोरника та галереї на поверхню виходили невеликі бетоновані шахти для спостереження (8), обладнані скоб-трапом.

Кулеметні оголовки розраховувались на встановлення трьох кулеметів «Максим», або для ведення спостереження. В останньому випадку оголовки відрізнялись розміром амбразур та, відповідно, амбразурних вузлів (у спостережних вони ширше – 52 см проти 38 см стандартної). У таких спорудах у фронтальній стіні, по праву сторону від амбразури, не влаштовувались ніші для коробки з патронами та не встановлювався штир для кріплення кулеметного станка.

Внутрішнє устаткування кулеметного оголовку складалось з двох бойових казематів, в яких на дерев'яних кулеметних станках конструкції Горносталева (ПС-31) встановлювались 3 станкові кулемети Максим. При цьому в одному з казематів, більшому за розміром, встановлювалось два кулемети. У бойових казематах також монтувались системи охолодження кулеметів та відсосу газів, які утворювались при стрільбі (СО₂ та СО). Амбразури закривались амбразурними вузлами П-31. З метою недопущення потрапляння через амбразури всередину приміщення ОР, вони закривались спеціальними герметизуючими заслінками (ГПП). Це дозволяло вести вогонь навіть в умовах застосування ворогом хімічної зброї, не використовуючи засоби індивідуального захисту. У середній частині оголовку розташовувалось приміщення коменданта, оснащене засобами спостереження, зв'язку та переговорними трубками. Вхід до шахти, що вела на нижній рівень міни, розташовувався також у цьому приміщенні та закривався металевим люком. Деякі оголовки мали також вхідний блок, аналогічний за конструкцією до описаного вище.

Перед війною та на війні

Що собою являв МЯУР і зокрема його мінні системи, досить докладно викладено в доповідній записці заступника народного комісара внутрішніх справ УРСР, майора Державної безпеки Кобулова на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Хрущева М. С. «Про стан Могильов-Ямпільського укріпленого району» від 16 січня 1939 р.: «У теперішній час військовій частині Могильов-Ямпільського укріпрайону та Управління інженерів безпосередньо підпорядковані в/с 4685, що знаходиться в м. Тульчин в 120 км від УР.

На території Могилів-Ямпільського укріпленого району знаходиться 297 вогневих споруд, з яких 279 дотів і 18 артилерійських напівкапонірів. Весь укріплений район розбитий на два сектори: 1-й сектор знаходиться на правому фланзі УР і розташований на території Муровано-Куриловицького, Ново-Ушицького, Яришівського і частково Могильов-Подільського районів, і 2-й сектор розташований на лівому фланзі УР на території Ямпіль-Подільського і частково Могильов-Подільського районів.

Правий фланг УР підпорядкований 50-му окремому кульбату і лівий фланг – 40-му окремому кульбату.

Перевіркою вогневих споруд та їх матеріальної частини УР особливим відділенням в/с 4685 встановлено наступне.

Матеріальна частина вогневих споруд знаходиться в незадовільному стані.

На території 2-го сектору знаходиться 9 вогневих артилерійських напівкапонірів. З них 3 споруди – «Скеля», «Партизан» і «МЮД» – не мають фільтро-вентиляційного обладнання, яке за повідомленням ВІВ КОВО, надійдуть тільки в 1 кварталі 1939 р.

В ОПК «Сталін», «Єжов» та «Дімітров» фільтри встановлені, але нема вентиляторів потужністю 5 тис. куб. м. на годину. Повітрязабірне устаткування до теперішнього часу в цих спорудах не встановлено через відсутність до нього креслень, не висланих інженерним відділом КОВО.

У зв'язку з триваючим переобладнанням вогневих споруд, артилерійських напівкапонірів на території УР в казематах панують хаос та безладдя. Устаткування не обтирається від води, мастилом не змащується, покривається пилом та іржею і, в кінці кінців, від такої експлуатації приходиться в несправність. Електропроводка в багатьох ОПК переплутана і зовсім не забезпечує їх електроосвітлення.

Мотори внутрішнього згоряння марки АЛ-6-12 та АЛ-12-2, що знаходяться в ОПК та призначені для приведення в дію фільтро-вентиляційного обладнання та освітлення, для мінних споруд мало придатні, так як не мають ізоляції проти сирості, що ускладнює їх запуск, й вони через відсутність належного догляду іржавіють.

Мінні споруди типу «Б» повинні мати всередині колодязі, але з 15 мінних споруд 2-го сектора колодязі є тільки в 2-х. У 1-му секторі УР викопані колодязі зовсім не працюють, через несправність устаткування і насосів.

[...]

Артилерійські мінні споруди до теперішнього часу не забезпечені підйомниками для подачі снарядів з казематів безпосередньо до гармат на висоту 9-10 м й снаряди подаються примітивним способом (мотузкою), що може призвести до нещасних випадків.

Споруди, що знаходяться на передньому краї (на березі р. Дністер) не мають взагалі закритих підступів для гарнізонів, тому бійці вимушені підходити до споруд по відкритій місцевості.

[...]

Про відзначені недоліки по Могильов-Ямпільському УР Особливим відділом КОВО неодноразово інформувався командуючий військами Київського Особливого військового округу командарм 2 рангу тов. Тимошенко, однак ніяких заходів до ліквідації наслідків шкідництва по Могильов-Ямпільському укріпленому району не прийнято» [7].

Зрозуміло, чому така увага приділялась укріпленим районам, адже в 1939 році планувалась низка «визвольних походів», у тому числі і на протилежний берег Дністра. Однак, вогонь, розпалений у вересні 1939 року, повернувся до «рідної хати» вже 1941 року. Інспектуючи в кінці 1940 року МЯУР, комісія КОВО зазначає, що недоліки, викладені в звіті комісії 1937 року, (до речі, саме на матеріалах якої була в основному написана цитована вище доповідна записка) у спорудах ліквідовано. Висновок комісії – всі споруди УР приведені в повну бойову готовність, за виключенням ОПК №100, устаткування якого не закінчено через ґрунтові води, які у великій кількості з'явилися у 1940 році. УР знаходиться в стані повної бойової готовності. І це в січні 1941! До речі, при відбитті штурму Могилів-Подільського в липні 1941 року, саме ОПК №100 проявив себе з найкращого боку, вогнем своїх гармат неодноразово зриваючи спроби німецько-румунських військ форсувати Дністер у секторі його дії. У боях відзначились також гарнізони Серебрійської міни, Будьонівської горки, Ямпільської міни, які в більшості своїй загинули у своїх казематах. Однак, історія бойової роботи МЯУР значно виходить за рамки цієї статті.

На початку Другої світової війни МЯУР входив до складу 12-ї армії Південно-Західного фронту, але потім був перепідпорядкований 18-й армії Південного фронту. 22 червня 1941 року УР приведено в стан бойової готовності. На базі 40 ОКБ розгорнуто 41 та 51 ОКБ, на базі 50 ОКБ – 6 та 53 ОКБ відповідно. Польове заповнення складав особовий склад 130 СД. Перше спроба штурму МЯУР відбулась 7.07.1941, коли противник намагався з ходу завладіти мостом через р. Дністер, перемішавшись з відступаючими частинами РСЧА. Є відомості про участь у цій операції спецвідділу «Бранденбург».

Головний штурм позицій МЯУР розпочався о 4.30 ранку 17.07.1941 у районі с. Бронниця (22, 76 піхотні дивізії (Infanterie-Division) вермахту), с. Козлів (8 Румунський кавкорпус), с. Нагоряни, с. Ляшевці. Утворилося 2 плацдарми. А вже 18.07.1941 лінію оборони МЯУР в районі Ямполь за підтримки 198 піхотної дивізії прорвала 170 піхотна дивізія. Утворився ще один плацдарм – від с. Флемінда (сучасна Оксанівка) до м. Ямпіль.

Не зважаючи на те, що на вищезгаданих плацдармах тривали запеклі бої, вранці 19 липня штаб фронту видав директиву № 20/ОП, згідно з якою все озброєння і майно МЯУР мало бути зняте і вивезене, а оборонні споруди підірвані, а вже ввечері 19.07.1941р. від штабу 55 стрілецького корпусу надійшов наказ про відхід підрозділів МЯУР із займаних позицій. Причиною такого рішення стала ситуація, що склалась на південно-західному стратегічному напрямку через прорив німецькими частинами лінії Летичівського УР, їх швидкому просуванню у південному і південно-східному напрямках і виникненням загрози потрапляння частин 55 СК разом з підрозділами МЯУР у стратегічне оточення. Почався відхід з боями у східному напрямку, що тривав до кінця серпня. 25 серпня 1941 р. у селищі (тепер смт) Михайлівка Запорізької області МЯУР як бойова одиниця був розформований, документи, що лишились в частинах були направлені в архів (ЦАМО, фонд 2300, опис 1).

Легенди, пов'язані з мінами МЯУР

Всі мінні споруди МЯУР розташовані в першій лінії оборони, на високому березі Дністра і мають чудові умови для огляду та ведення вогню. Саме собою виникає бажання поєднати всі бойові оголовки переднього краю в єдину систему, створивши такий собі аналог лінії Мажіно. На це вказують:

- спільна нумерація об'єктів не поєднаних між собою фізично. Наприклад НП з підземною частиною 86 д, не пов'язаний з Серебрійською міною, що має нумерацію 86 а, б, в, г; Бронницька міна 112 а, б, в не поєднана з ДОТ 112 г.; Яружанська міна 266 а, б не поєднана з 266 в; ОПК 268 а не поєднаний з 268 б, а 400 а з 400 б та ін.
- наявність в деяких мінах галерей, незрозумілого призначення (№84, 86 а, б, в).
- невідповідність затрачених на будівництво міни коштів її бойовій силі (№84).

Що-ж відбувалось насправді. Архівні джерела, що підтверджують або спростовують ту чи іншу версію, на сьогодні невідомі, тому це лише особиста точка зору автора. Спільна нумерація ввела в оману навіть поважних дослідників історії фортифікації стосовно кількості та розмірів мінних груп [2]. Чому в архівних джерелах використана така нумерація, пояснити дуже важко, адже наприклад 86-д розташований від Серебрійської міни аж за 2,8 км. Деякі кулеметні оголовки (112 г, 266 в, 268 б) розташовані так близько до берегової лінії, що через близькість ґрунтових та повеневих вод до них неможливо підвести потерни, не кажучи вже про влаштування шахт. Можливо саме ця обставина і вплинула на прийняття остаточного рішення по ним, коли вийшло як в половині: «Гладко было на бумаге, да забыли про овраги», тому поєднувати їх в міни не стали, а нумерацію залишили стару.

Стосовно незрозумілого призначення галерей в деяких мінних спорудах, то на думку автора це наслідки відсутності тактико-технічних вимог та затверджених проектів будівництва мінних споруд, коли накреслення в плані мін було дуже часто випадковим й нічим не обумовленим, про що вже згадувалось вище (доповідь начальника інженерів МЯУР Іванова) [1, арк. 8].

Щодо невідповідності затрачених на будівництво міни коштів, то тут слід зазначити, що споруда №84 розташована якраз на ділянці Лядова – Серебрія, де, як зазначалось у директиві від 31 травня №Ц/3001 Якіра коменданту УР Давидовському, запроєктована надто велика кількість споруд, у тому числі великих. У директиві зазначалось, що їх кількість необхідно зменшити, а великі споруди замінити малими [1]. Тобто, можливо там мала бути збудована більш велика міна, але через зменшення кількості і розмірів споруд, довелось відмовитись від спорудження повноцінної міни, будівництво (проходка) підземної частини якої вже велось.

Інша легенда, розтиражована у 1983 р. радянськими ЗМІ (газети «Червона зірка» та «Комсомольська правда») розповідає про те, що гарнізон Ворошилівської гірки (Бронницька міна №112 а, б, в) стримував до 2 батальйонів піхоти, танки і артилерію аж до 28 липня 1941 р. Ця дата зафіксована також на меморіалі, встановленому біля міни, і продовжує поширюватись через ЗМІ деякими сучасними «дослідниками». Ні в якому разі не піддаючи сумніву мужність та стійкість гарнізону, який мав можливість припинити опір і здатись у полон, проте вибрав для себе інший шлях, є бажання зняти з них нагар ідеологічної пропаганди та коротко показати події, які дійсно розгорнулись навколо цієї міни.

Як зазначалось, штурм позицій МЯУР на цій ділянці розпочався о 3.45 17 липня 1941 р. з шаленого артилерійського і авіаційно-бомбового удару по виявленим об'єктам, адже з 7 по 17 липня німецькі розвідники часу дарма не витрачали і мали досить об'єктивну інформацію щодо розташування наших вогневих

точок (рис. 5). О 4.30 дві німецькі піхотні дивізії, 22 та 76, розпочали форсування Дністра. Через задимленість місцевості та димові завіси, які встановлювались для прикриття переправи передових частин, а можливо і через інші причини, гарнізон Бронницької міни вогонь не відкривав. Початок бойової роботи міни о 6.30 був суцільною несподіванкою для ворога і завдав йому чималого клопоту. Тільки о 8.00 нова штурмова група змогла переправитись на протилежний берег, і тільки о 12.00 здійснити підрив гармат оголовку 112 б. Всі спроби потрапити всередину споруди, навіть з використанням вогнемету, зустрічали шалений опір гарнізону і з огляду на втрати, які понесли штурмуючі, змусив їх відмовитись від подальших спроб потрапити всередину. Німцями було здійснено два потужні підриви вхідного блоку та бойового оголовку 112 а, о 18.00 та 22.00. Тільки після останнього підриву припинилось корегування вогню артилерії, яке велось з середини міни. Після цього всі виявлені отвори були засипані землею (без будь-якого каміння та бетонування). Потрапити всередину міни німці змогли тільки на світанку 19 липня, коли всі захисники були вже мертві.

Таким чином, активна бойова робота міни складає близько п'яти з половиною годин, а враховуючи корегування вогню, яке не давало можливості ворогу наводити заплановані переправи та безпосередньо штурмувати міну, близько 15 з половиною годин. При цьому слід враховувати, що командир 2-ї роти 744-го інженерного полку лейтенант Зендер, який керував штурмовою групою, мав досвід штурму «лінії Мажіно» у Франції та лінії Метаксас» у Греції. Через відсутність військ польового заповнення та деякі конструктивні особливості, питання взяття міни було лише питанням часу.

Описані вище відомості взяті з доповідей та описів учасників штурму міни і знайшли своє повне підтвердження при проведенні польових досліджень. Так, при розчистці сіток гільзоскидів оголовку №112 а, у кожному було знайдено більш, ніж по 80 стріляних гільз, що свідчить про дуже активну бойову роботу оголовку. Також на цьому прикладі добре видно, що для успішної і результативної роботи має працювати весь комплекс: міна – війська польового заповнення – засоби підтримки (артилерія, авіація та ін.) – маневровий резерв. У разі відсутності одного з елементів (а в даному випадку це не заслуга штурмуючих), на поразку приречена вся система.

Таким чином, не принципово 19 чи 27 липня помер від задухи останній захисник міни, від того його смерть не стала більше чи менше героїчною. Головні оті години бойової роботи, які потрапляючи піском у відпрацьований механізм німецької бойової машини, вкінці кінців спинив і зруйнував його.

Величезні кошти, затрачені на будівництво потужного укріпленого валу, «лінії Сталіна», не дали очікуваного результату через стратегічні помилки керівництва армії та країни. Досить досконалі з технічного боку мінні споруди, побудовані, у тому числі, за рахунок смертей від голоду десятків, а то й сотень тисяч українців, не втримали ворога, але дали йому зрозуміти, що легкої прогулянки тут не буде саме через стійкість захисників цих споруд. Тому створюючи нові укріплення на нових кордонах, слід враховувати цю істину і не допускати стратегічних прорахунків.

Список використаних джерел та літератури

1. Акт обстеження МЯУР // РДВА, ф. 36967, оп. 1, спр. 58.
2. Коваль М. В. Могилів-Ямпільський укріплений район – фортеця над Дністром / М. В. Коваль // Вісник Черкаського університету – 2014 – №19 (312) – С. 109.
3. РДВА, ф. 36967, оп. 1, спр. 76, арк. 1об.
4. ГДА СБ України, ф. 16, оп. 32, спр. 50, арк. 25-35.

Список скорочень

ВІВ – відділ військових інженерів.
 ДОТ – довгочасна оборонна точка.
 КОВО – Київський особливий військовий округ.
 МЯУР – Могилів-Ямпільський укріплений район.
 ОКБ – окремий кулеметний батальйон.
 ОПК – орудійний напівкапонір.
 ОР – отруйні речовини.
 РВР – Революційна військова рада.
 РСЧА – Робітничо-селянська червона армія.
 130 СД – стрілецька дивізія.
 55 СК – 55 стрілецький корпус.
 УР – укріплений район.
 ЦАМО – Центральний архів Міністерства оборони (Радянського Союзу, тепер Росії).

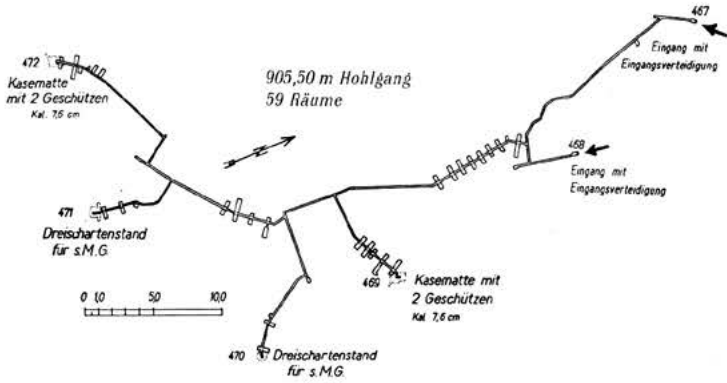

Рис. 1. Схема Сребрійської міни №86 а-г (Denkschrift über die russische Landesbefestigung. Berlin: Gedruckt in der Reichsdruckerei, 1942)

Рис 2. Бронницька міна №112 а, б, в.

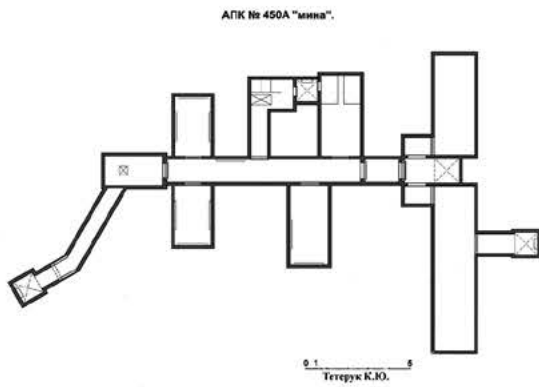

Рис. 3. Підземна частина ОПК №450 а.

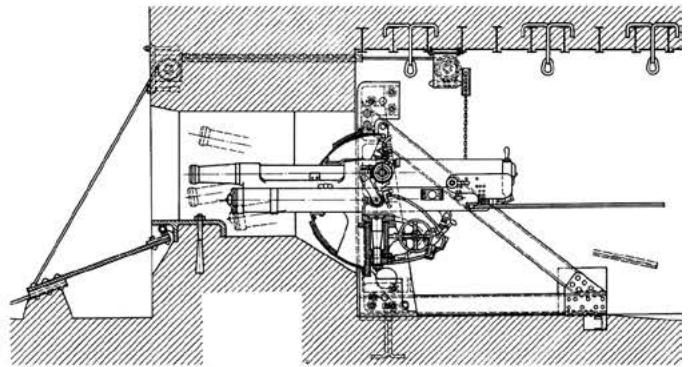

Рис. 4. Кріплення гармати в бойовому артилерійському оголовку.

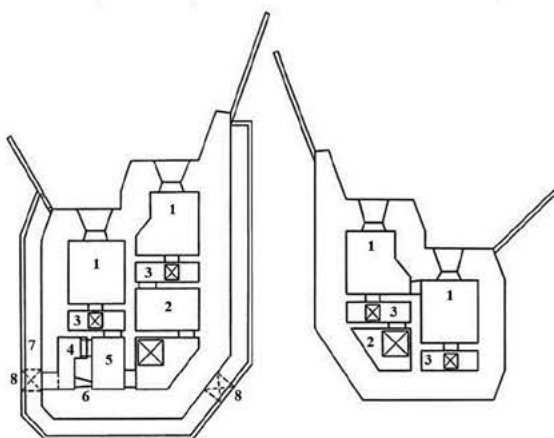

Рис. 5. Внутрішнє устаткування приміщення півкапоніру. Бойові оголовки «Будонівської горки» ОПК №112 Б (зліва) та А.

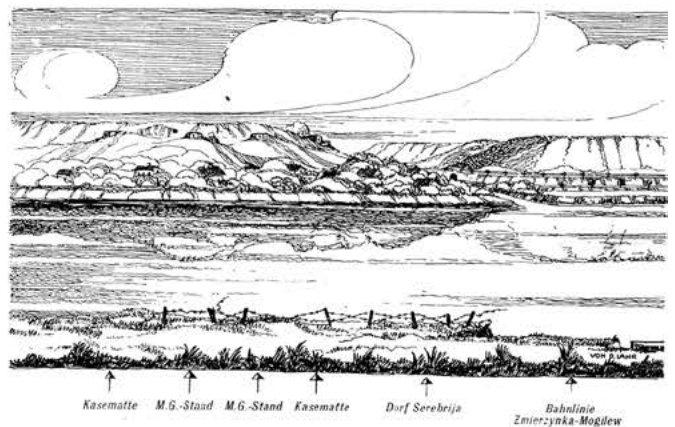

Рис. 6. Німецька розвідувальна схема з позначенням виявлених бойових казематів Сребрійської міни №86 а-г. (Denkschrift über die russische Landesbefestigung. Berlin : Gedruckt in der Reichsdruckerei, 1942).